

DESTRUKTIV XULQ ATVOR TUSHUNCHASI VA KO'RINISHLARI

Sayfulloyev Qodirjon Botir o'g'li

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Psixologiya (faoliyat turlari) yo'nalishi magistranti

Z.E.Abduraxmanova

Ilmiy raxbar: Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14636235>

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs og'ishgan xulqining ko'rinishlari hamda ularning tavsiflari, turlari, xulqiy-og'ishlarning salbiy oqibatlari va ijtimoiy me'yor ko'rinishlari kabi yetakchi mezonlar ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Deviant xulq, delinkvent xulq, destruktiv xulq, biologik nazariya, destruktiv ustanovka.

Ma'lumki, maxsus adabiyotlarda "og'ishgan xulq" atamasi ko'pincha deviant axloq (deviatio-lotin tilida og'ishgan) sinonimi bilan almashtiriladi. Kelgusida biz o'zaro bir-birining o'rnini to'ldiruvchi sifatida harikkalaatamani qo'llaymiz—"og'ishgan", "deviant", bunda birinchi atama aniq va o'rganilgan bo'lgani sababli afzal ko'riladi. O'rganilayotgan tushunchaning yaqqol ko'rinib turgan murakkabligiga hammadan avvaluning fanlararo xarakteri sababdir. Yovuzlikning tabiati haqidagi nazariyalar, S.P. Ivanov, Z. Freyd, V.V. Boyko va Erich Fromm kabi faylasuflar tomonidan ko'rib chiqiladi. Ekstremizmning ijtimoiy-psixologik omillari yoritilgan, o'quvchining ekstremistik va terroristik tashkilotga a'zo bo'lish belgilari bayon etilgan. Insondagi destruktiv xulq tabiati hozirga qadar psixologiya fanida hali yaxshi o'rganilmagan muammolardan biri sanaladi. Bu muammo 20-asrning o'rtalarida shakllangan. Psixologik yondoshuv shaxsning og'ishgan xulqidagi alohida ko'rinishlarini ijtimoiy-psixologik tafovutini ajratishga asoslangan.

Psixologik tasniflar quyidagi mezonlar asosida quriladi:

- buzilgan me'yor turi;
- axloq va uning motivatsiyada psixologik maqsad;
- ushbu axloq oqibati va u keltirgan zarar;
- axloqning shaxsiy-uslubiy tavsifnomasi;

Shuni ta'kidlash zarurki, "og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin, qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llashimiz mumkin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin.

Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'sa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Deviant xulq-atvor o'zi nima? Deviant xulq-atvor lotincha "deviation" — og'ish, ya'ni ijtimoiy normativlardan og'ib ketuvchi xatti-harakat bo'lib, jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat, ijtimoiy hodisa sanaladi.

XX asr Amerika sotsiologlaridan biri Robert King Merton bunga quyidagicha ta'rif beradi: "Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarning bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir". Jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlari sotsiologiyada "deviantlik holatlari", undan hosil bo'ladigan xulq-atvor esa "deviant xulq-atvor" deb ataladi.

Odatda, deviatsiya hodisasi va uning ko'rinishi ko'p hollarda yoshlarning o'smirlik davrida yuzaga keladi. Zotan, bu nihoyatda murakkab davr bo'lib, xalqona tilda "o'tish davri" deb ham yuritiladi. Darhaqiqat, bu paytda o'smir hayoti va faoliyatida jiddiy o'zgarishlar, xususan, fiziologik, aqliy, ruhiy jihatlardan rivojlanish yuz beradi. Zerikishdan, yolg'izlikdan, hayot qiyinchiliklaridan qochish uchun o'smirlar kompyuter o'yinlariga tez-tez murojaat qilishni boshlaydi. Barcha tobelik vositalari, hattoki, kompyuter o'yinlari ham ularda ijobiy hissiyotlarni paydo qiladi (xursandchilik, baxtiyorlik, rohat, ruhiy va jismoniy yengillikni sezish) va salbiy hissiyotlarni (xavotir, xafalik, aybdorlik hissi, o'zini yolg'iz his etish) bartaraf etadi. Ular kompyuter o'yinlarini o'ynagan sari real hayot va virtual dunyo orasidagi farqni taqqoslay boshlaydi. Natijada real hayotdan uzoqlashish yanada kuchayadi.

U kundalik hayotdagi muammolarini kompyuter o'yinlari orqali kompensatsiya qilishga intiladi. Bugun har bir yoshda o'ziga xos deviant xulq-atvorning vujudga kelishida "ommaviy madaniyat" salbiy oqimlarning ta'siri ham juda katta. O'zbek xalqi azaldan o'zining chiroyli andisasi, milliy urf-odatlarini, qadriyatlarini, sharqona qarashlari bilan g'arb mamlakatlaridan ajralib turadi. Biroq bugun aksar hollarda g'arbona madaniyat sari og'ib ketyapmiz.

Bu illatning ildizi esa oiladagi nosog'lom muhit va kattalarning yoshlar tarbiyasiga befarqligida, deb o'ylayman. Deviant xulq - muayyan jamoadagi ijtimoiy xulq-atvor me'yorlariga zid bo'lgan xatti-harakatlarni sodir etish. Deviant xulq-atvorning asosiy turlariga, birinchi navbatda, jinoyatchilik, alkogolizm va giyohvandlik, shuningdek, o'z joniga qasd qilish va fohishalik kiradi.

E.Dyurkgeymning fikriga ko'ra, jamiyat darajasida me'yoriy nazoratning zaiflashishi bilan xatti-harakatlarning og'ish ehtimoli sezilarli darajada oshadi. R.Mertonning anomiya nazariyasiga ko'ra, deviant xulq-atvor, birinchi navbatda, jamiyat tomonidan qabul qilingan va belgilangan qadriyatlarga jamiyatning qaysidir qismi erisha olmaganida yuzaga keladi. Sotsializatsiya nazariyasi kontekstida odamlar deviant xulq-atvorga moyil bo'lib, ularning ijtimoiylashuvi deviant xatti-harakatlarning ayrim elementlarini (zo'ravonlik, axloqsizlik) rag'batlantirish yoki e'tiborsiz qoldirish sharoitida sodir bo'ladi. Stigmatizatsiya nazariyasida deviant xulq-atvorning paydo bo'lishi shaxsni ijtimoiy deviant sifatida aniqlash va unga nisbatan repressiv yoki tuzatish choralarini qo'llash orqali mumkin bo'ladi, deb ishoniladi.

Butun dunyo, ijtimoiy hayot va har bir inson o'z mavjudligi va rivojlanishi o'qidan chetga chiqishga moyildir. Ushbu og'ishning sababi insonning atrofidagi dunyo, ijtimoiy muhit va o'zi bilan munosabatlari va o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarida yotadi. Bunday xususiyat asosida odamlarning psixofizik, ijtimoiy- madaniy, ma'naviy-axloqiy holati va xatti-harakatlarida yuzaga keladigan xilma- xillik jamiyatning gullab-yashnashi, uni takomillashtirish va ijtimoiy taraqqiyotni amalga oshirishning shartidir. Xulq-atvordagi og'ish - deviant xulq - demak, inson rivojlanishining, butun jamiyat hayotining tabiiy shartidir. Boshqacha qilib aytganda, deviant xulq-atvor bo'lgan, mavjud va bo'ladi va bu uni o'rganishning dolzarbligi.

Ushbu testning asosiy maqsadi deviant (deviant) xatti-harakatlarning mohiyatini tushunishdir. deviant xulq-atvorni aniqlash va uning namoyon bo'lishining turli shakllari bilan shug'ullanish. Xususan, ijtimoiy ijodiy xarakterga ega, ijtimoiy innovatsiya mahsuli yoki in'ikosi bo'lgan deviant xulq-atvorni, vujudga keladigan yoki ijtimoiy patologiyaga yo'l ochuvchi deviant xulq-atvorni ijtimoiy salbiy; ushbu muammoni o'rganishga turli yondashuvlarni ko'rib chiqish orqali deviant xatti-harakatlarning sabablarini tushunish. Ijtimoiylashuv jarayoni (shaxsning ma'lum bir jamiyatda muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur bo'lgan xulq-atvor namunalarini,

ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni) inson ijtimoiy etuklikka erishganida ma'lum bir darajaga etadi, bu bilan tavsiflanadi. shaxsning yaxlit ijtimoiy maqomga ega bo'lishi (shaxsning jamiyatdagi mavqeini belgilovchi maqom).

Biroq, ijtimoiylashuv kamchiliklarining namoyon bo'lishi deviant (deviant) xatti-harakatlardir – bu odamlarning salbiy xatti-harakatlarining turli shakllari, axloqiy illatlar doirasi, axloq va qonun tamoyillaridan chetga chiqish. Deviant xulq-atvorning asosiy shakllarini huquqbuzarlik, jumladan, jinoyatchilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishabozlik, o'z joniga qasd qilish kabilarga murojaat qilish odat tusiga kirgan. Deviant xulq- atvorning ko'plab shakllari shaxsiy va jamoat manfaatlari o'rtasidagi ziddiyat holatini ko'rsatadi.

Deviant xulq-atvor ko'pincha jamiyatni tark etishga, kundalik hayot muammolari va qiyinchiliklaridan qochishga, muayyan kompensatsion shakllar orqali ishonchsizlik va keskinlik holatini yengishga urinishdir. Biroq, deviant xatti-harakatlar har doim ham salbiy emas. Bu shaxsning yangilikka bo'lgan istagi, konservativni yengish urinishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu esa uning oldinga siljishiga to'sqinlik qiladi. Psixologlar, aksincha, shaxsiy tashkilot me'yorlaridan aqliy og'ishlarga qiziqishadi: psixozlar, nevrozlar va boshqalar. Odamlar ko'pincha madaniy og'ishlarni ruhiy og'ishlar bilan bog'lashga harakat qilishadi.

Masalan, jinsiy og'ishlar, alkogolizm, giyohvandlik va boshqa ko'plab ijtimoiy xatti-harakatlardagi og'ishlar shaxsiy tartibsizlik, boshqacha aytganda, ruhiy kasalliklar bilan bog'liq. Biroq, shaxsiy tartibsizlik deviant xatti-harakatlarning yagona sababi emas. Odatda, aqliy anormal shaxslar jamiyatda qabul qilingan barcha qoidalar va me'yorlarga to'liq mos keladi va aksincha, ruhiy jihatdan butunlay normal bo'lgan shaxslar uchun juda jiddiy og'ishlar xarakterlidir. Nima uchun bu sodir bo'ladi, degan savol sotsiologlarni ham, psixologlarni ham qiziqtiradi. Individual va guruhli og'ishlar. individual, alohida shaxs o'z submadaniyatining me'yorlarini rad etganda; guruh, deviant guruh a'zosining submadaniyatiga nisbatan konformal xatti- harakati sifatida qaraladi (masalan, umrining ko'p qismini yerto'lalarda o'tkazadigan qiyin oilalardan chiqqan o'smirlar. "Yer to'ladagi hayot" ularga oddiy ko'rinadi, ularning o'ziga xos "podval" axloq kodeksi, o'z qonunlari va madaniy komplekslari.

Bu holda, o'smirlar o'zlarining submadaniyati me'yorlariga muvofiq yashaydiganligi sababli, hukmron madaniyatdan guruhli og'ish mavjud). Birlamchi va ikkilamchi og'ishlar. Birlamchi og'ish deganda shaxsning deviant xatti- harakati tushuniladi, bu odatda jamiyatda qabul qilingan madaniy me'yorlarga mos keladi. Bunday holda, shaxs tomonidan sodir etilgan og'ishlar shunchalik ahamiyatsiz va bag'rikeng bo'lib, u ijtimoiy jihatdan deviant sifatida tasniflanmaydi va o'zini shunday deb hisoblamaydi. Uning uchun va uning atrofidagilar uchun og'ish shunchaki kichik hazil, eksantriklik yoki, eng yomoni, xato kabi ko'rinadi. Ikkilamchi og'ish guruhdagi mavjud me'yorlardan chetga chiqish deb ataladi, bu ijtimoiy jihatdan deviant sifatida belgilanadi. Madaniy jihatdan tasdiqlangan og'ishlar.

Deviant xulq-atvor har doim ma'lum bir jamiyat madaniyati nuqtai nazaridan baholanadi. Ijtimoiy ma'qullangan og'ishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan zarur fazilatlar va xatti-harakatlar usullarini ajratib ko'rsatish kerak: super razvedka. Aql-idrokning oshishi cheklangan miqdordagi ijtimoiy maqomlarga erishilgandagina ijtimoiy ma'qullangan og'ishlarga olib keladigan xatti-harakatlar usuli sifatida qaralishi mumkin. Buyuk olim yoki madaniyat arbobi rollarini ijro etishda intellektual o'rtamiyonalik bo'lishi mumkin emas, shu bilan birga, aktyor, sportchi yoki siyosiy yetakchiga super ziyraklik unchalik zarur emas; maxsus moyilliklar. Faoliyatning juda tor, o'ziga xos sohalarida o'ziga xos fazilatlarini ko'rsatishga imkon bering. haddan tashqari motivatsiya.

Ko'pgina sotsiologlarning fikricha, kuchli motivatsiya ko'pincha bolalik yoki o'smirlik davridagi qiyinchiliklar yoki tajribalarni qoplaydi.

Misol uchun, Napoleon bolaligida boshdan kechirgan yolg'izlik natijasida muvaffaqiyat va kuchga erishish uchun yuqori turtki bo'lgan yoki Nikolo Paganini bolaligida o'tkazilgan tengdoshlarining ehtiyojlari va masxaralari natijasida doimiy ravishda shon-sharaf va shon-sharafga intilgan deb ishoniladi; shaxsiy fazilatlar - shaxsiyatning yuksaklikka erishishga yordam beradigan shaxsiy xususiyatlar va xarakter xususiyatlari; Baxtli holat. Katta yutuqlar nafaqat aniq iste'dod va xohish, balki ularning ma'lum bir joyda va ma'lum bir vaqtda namoyon bo'lishidir. Madaniy jihatdan qoralangan og'ishlar.

Aksariyat jamiyatlar umume'tirof etilgan madaniy qadriyatlarni rivojlantirish yo'lidagi favqulodda yutuq va faollik ko'rinishida namoyon bo'ladigan ijtimoiy og'ishlarni qo'llab-quvvatlaydi va taqdirlaydi. Jamiyatda axloqiy me'yor va qonunlarning buzilishi hamisha qattiq qoralanib, jazolangan. Deviant xulq-atvorning sabablari Deviant xulq-atvor sabablarini o'rganishda uch xil nazariya mavjud: jismoniy tiplar nazariyalari, psixoanalitik nazariyalar, sotsiologik yoki madaniy nazariyalar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki yuqoridagi nazariyalar adabiyotlarda keng yoritilib tavsiflab berilgan hamda destruktiv xulq-atvorni ko'rinishlari, kelib chiqish sabablari nazariyalar bo'yicha tasnif etildi. Destruktiv xulq-atvor jamiyatda kuzatilayotgan og'ir yuk hisoblanadi. Bunday xulq-atvorning paydo bo'lishi ham mana shu jamiyatda, jamiyatni quyi qatlami oilada boshqa jabhalarda kuzatilmoqda. Shu birga destruktiv xulq atvorni "davolash" ham aynan oila, jamiyatda amalga oshiriladi.

References:

1. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi" L.M.Xakimova.Toshkent 2014.
2. "O'smirlik davrida psixopat buzilishlarini tadqiq qilish"G.K.To'laganova.
3. "Yoshlar sotsiologiyasi" o'quv qo'llanma.
4. "Umumiy sotsiologiya " o'quv qo'llanma.
5. Abduqodirova D., Pardaboyeva M. THE ROLE OF EMOTIONAL CREATIVITY IN STUDENTS'DECISION-MAKING //INTERNATIONAL CONFERENCE OF NATURAL AND SOCIAL-HUMANITARIAN SCIENCES. – 2024. – T. 1. – №. 7. – C. 27-30.
6. Abdusamatova, S. (2023). Some aspects of self-development and self-knowledge, and effective assessment methods. *Science and innovation*, 2(B5), 420-423.
7. Sh.Umarova 2024. Psychological Features Of Workers And Factors Affecting Them. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*. 2, 9 (Sep. 2024), 52–63.
8. X.Raximova 2024. Current Role And Requirements Of Digital Pedagogy. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*. 2, 9 (Sep. 2024), 38–51.
9. Zukhra Mirzotilloevna Radjabova. (2023). Features Of Adolescent And Teacher Cooperation In The Current Period In Choosing A Profession. *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends*, 1(3), 210–215. Retrieved from <https://academiaone.org/index.php/2/article/view/131>
10. Ozodqulov, O. . (2024). VATANPARVARLIK RUHINI TALABALARDA RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Центральноазиатский журнал академических*

исследований, 2(10 Part 2), 37–41. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/cajar/article/view/38469>

11. Zilola Dilmurodova. (2024). PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL NATURE OF ABILITY. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 27, 1–4. Retrieved From <https://ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/1092>

12. Avlayev, O.; Mirqosimova, H. (2023). O'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini o'rganish usullari. *Maktab va hayot*, 3(157), 4-7.10.

13. Saodat, Y. (2023). Clarification of professional awareness in future educators. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 185-188.11.

14. Samarova, S. R. (2024). Features of personality and professional abilities of a teacher of a preschool educational organization. *European Science Methodical Journal*, 2(6), 393-397.

15. Norova, N.O., & Bekmatov, B.D. (2021). Etnikpsixologiya va milliy psixologik qiyofa. *Academic research in educational sciences*, 2 (12), 1262-1270.

16. Burteshova, A.V. (2023). Agresiv hulq atvorning gender farqlari. *Перспективы развития*, 1 (1), 354-360.12.

17. Абдурасулов, Ж. 2024. ҲАРБИЙ ЖАМОАНИНГ ПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*. 2, 2 (фев. 2024), 59–65.

18. Жўраев, Ш. ., & Абдурасулов, Ж. (2024). ҲАРБИЙ ЖАМОАДАГИ ИЖТИМОЙ ФИКР. *Журнал академических исследований нового Узбекистана*, 1(2), 97–103.

19. Тожибоев Марат Норматович ТАЛАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ // SAI. 2023. №Special Issue 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarning-pedagogik-tafakkurini-rivozhlantirishgainnovatsion-yondashuv>

20. Meylieva, M. S. (2024). Talabalarga individual ta'lim yondashuvlari asosida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish. *Pedagog*, 7(2), 381-384.

21. Dilfuza Uchkunovna Rakhmanova 2024. INTRODUCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO PSYCHOLOGY. *Web of Teachers: Inderscience Research* . 2, 9 (Sep. 2024), 116–121.

22. Burieva, K. и Kamilova, Z. 2023. JAHON OZIQ-OVQAT BOZORI VA DUNYONING TURLI MAMLAKATLARIDA RIVOJLANISH TENDENTSIYALARI VA XUSUSIYATLARI. *Interpretation and researches*. 1, 1 (май 2023).

23. H.Mirkosimova 2024. Assessment Of Communicative Qualities Of Primary Class Teachers. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*. 2, 4 (Apr. 2024), 48–55.

24. Burteshova, A.V. (2023). O'smirlar agresivligi xususiyatlarining empirik ko'rsatkichlari. *Образование и педагогика*, 1(1), 176-186.

25. Abdurasulov, J. (2024). PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS. В *INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY* (Т. 4, Выпуск 7, сс. 38–40). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12721051>